

Ingemar Hedenius moralfilosofi: meta-etiken

1. INLEDNING

En väsentlig del av Ingemar Hedenius publicerade arbeten utgörs av arbeten i moralfilosofi. I två artiklar presenterar jag ett antal antaganden inom området som Hedenius framlagt. Mitt syfte är inte att gå in på detaljer eller att kritiskt granska och diskutera teserna. Jag vill i stället utifrån en kortfattad presentation försöka skissera den utveckling, som jag menar att Hedenius antaganden i moralfilosofi genomgått, från hans tidigaste arbeten på 30-talet till sista boken, postumt utgiven 1982.

Jag skiljer i min framställning mellan Hedenius uttalanden som gäller meta-etik eller värdeteori, och sådana som gäller normativ etik. Jag behandlar i denna artikel hans meta-etik. En kommande artikel behandlar den normativa etiken. Artiklarna är bearbetningar av det föredrag jag höll vid Ingemar Hedenius symposiet i Uppsala i april 2008. Min vän och kollega Jan Willner har lämnat värdefulla synpunkter på båda texterna. Mitt arbete med Hedenius moralfilosofi anknyter till min forskning om Uppsalaskolan, som jag genomför med stöd av Vetenskapsrådet.

2. TEXTERNA

Jag begränsar mina källor till publicerade texter. Hans produktion inom moralfilosofin utgörs av ett mycket stort antal artiklar, som sedan samlats i bokform. Också hans första moralfilosofiska bok, *Om rätt och moral*, 1941, är tillkommen på det viset. Hedenius återanvänder mycket ofta sitt material. En och samma text kan återkomma i flera versioner som artikel (i tidning, tidskrift, festskrift), för att sedan dyka upp, kanske ytterligare bearbetad, i någon av hans böcker. Ann-Mari Henschen-Dahlquists *En Ingemar Hedenius bibliografi*, 1993, är en ovärderlig hjälp för den som vill placera in hans arbeten och teser i en tidsföljd eller söka ursprungsversionen av en viss artikel. Jag har flitigt använt mig av den.

3. BAKGRUND

Ingemar Hedenius påbörjade sina studier i filosofi i Uppsala 1927. Han var främst en elev till Adolf Phalén och han har i olika sammanhang uttryckt sin beundran och uppskattning av sin lärare. Men han läste också för Axel Hägerström. Vad gäller moralfilosofin, så var det Hägerströms värdenihilism, som han inskolades i och tidigt kom att bli anhängare av. Denna lära omfattades också med små nyansskillnader av övriga filosofer inom Uppsalaskolan.

4. TIDIG STÅNDPUNKT

I Hedenius första två arbeten, doktorsavhandlingen *Sensationalism and Theology in Berkeley's Philosophy*, 1936, och "Studies in Hume's Ethics", 1937, förekommer en hel del meta-etisk diskussion. Det är dock endast på ett ställe i avhandlingen, där han tydligt anger var han själv står i dessa frågor. Där presenterar han kort Hägerströms teori, och genom att markera att Hägerströms slutsatser är oundvikliga - "we consider inevitable" - visar han att han själv omfattar dem. Han säger:

Sålunda, trots sin omdömesform, är det språkliga uttrycket för en värdering bara ett känslouttryck. Professor Hägerström drar därför slutsatsen - vilken vi faktiskt måste betrakta som ofrånkomlig - att det generellt sett både är meningslöst att pröva sanningen hos så kallade värdeomdömen eller försöka finna en objektiv mening i begreppet god. Det är faktiskt så att värdeerfarenheter ofta uttrycks med hjälp av fraser vars *verbala* karaktär är densamma som ett omdöme. Detta är ett av de mest betydelsefulla skälen till att det är så lätt att uppfatta det så kallade värdeomdömet som ett påstående om något verkligt - vare sig detta uppfattas som en generell kvalitet hos det värderade eller som dess förmåga att orsaka lust eller lycka, etc. Eftersom, i grunden, värdeerfarenheter varken kan vara sanna eller falska, är en vetenskaplig etik berättigad att undersöka dessa endast historiskt eller en psykologiskt. (1936, s. 159n)

Hans komprimerade formulering innehåller ett antal Hägerströmska teser, som Hedenius sålunda säger sig omfatta, t.ex. att (1) värdesatser är uttryck för känsla, att (2) värdesatserns språkform förleder oss till felaktiga antaganden om värdesatserna, att (3) värderingar är varken sanna eller falska, och att (4) en "vetenskaplig etik" måste begränsas till deskriptiva och analyserande uppgifter. Enligt Hägerström själv "kan ingen vetenskap ha till uppgift att framställa, huru vi böra handla".¹ Moralfilosofin kan inte "vara en lära *i* moral, utan blott en lära *om* moralen".²

I "Studies in Hume's Ethics", 1937, påvisar han möjligheten att tolka

¹A. Hägerström, *Socialfilosofiska uppsatser*, s. 63.

²Ibid., s. 65.

Humes teori som en slags värdenihilism (t.ex. 1937, s. 414), men han lämnar där inga tydliga upplysningar om sin egen värdeteoretiska position. Att den var just värdenihilistisk måste vi förstås antaga.

5. OM OM RÄTT OCH MORAL

Så mycket tydligare framträder hans egen ståndpunkt i arbetet *Om rätt och moral* från 1941, som blivit en klassiker i den svenska litteraturen i filosofi. Vid sidan av de rättsfilosofiska avsnitten i denna bok, är det just meta-etiken som står i centrum.

Hedenius inleder med att placera Uppsalaskolans filosofi i samma kategori som Cambridgeskolan och Wienkretsen, som antispekulativa riktningar med syfte att etablera en vetenskaplig filosofi. Beteckningen ”analytisk filosofi” existerade inte vid denna tidpunkt. Förutom en presentation och en bearbetning av den Uppsalafilosofiska värdenihilistiska teorin, så innehåller boken också kritik av Hägerström och Uppsalafilosofin, bl.a. utifrån distinktioner, som Hedenius fångat upp hos G. E. Moore. Jag tänker här t.ex. på distinktionen mellan ett ords, ett begrepps, en sats *mening* och en *tro* eller en *teori om dess mening*. Hägerström och Uppsalaskolans filosofer tenderar att identifiera dessa eller åtminstone i många sammanhang förväxla dem, vilket, som Hedenius visar, leder till absurda slutsatser. Hedenius hävdade nu också en helt annan ståndpunkt i frågan om vad en sats mening är, än den (eller de) som gällde inom Uppsalaskolan. Att han 1941 avancerat några steg bort från Uppsalafilosofin är tydligt.

I *Om rätt och moral* gäller många formuleringar moraliska satsers och värdesatser, inte bara våra moraliska föreställningar och upplevelser av värde. Han gör alltså en tydlig distinktion mellan det språkliga och det som språket ger uttryck för. Detta innebär dock inte i sig en nyhet. Snarast formulerar Hedenius vad gäller detta värdenihilismen just på det sätt som Hägerström gjort från omkring 1917 och framåt. Jag vet att vissa kommentatorer tror att Hägerström inte uttalade sig om satsers. Det gjorde han inte tydligt i sin tidigare argumentation. Men i de senare arbetena är uttalanden om satsers och om relationen mellan satsers och de föreställningar och känslor, som satserna uttrycker, helt centrala i hans framställning. Hedenius bygger alltså vidare på detta.

Däremot ansluter han sig på inget sätt till Hägerströms tidiga argumentation, som förutsätter hans teoretiska filosofi, eller till de speciella psykologiska antaganden, som Hägerström där använder sig av. Hos Hägerström finns också idéer om att människan närmast automatiskt skapar sig en tro om moralens regler som påbjudna av en högre makt eller på annat sätt förbinder moralen med ett metafysiskt innehåll. Dessa

tankar finns också i Hägerströms sena arbeten. Men Hedenius omfattar inga sådana antaganden. Detta är sådant som Hedenius säger att han "icke tror på" (1941, s. 13), men som inte heller behövs för att fånga upp vad han menar vara de väsentliga antagandena i den värdenihilistiska teorin. Kärnan eller huvudtesen i värdenihilismen är, enligt Hedenius, antagandet (VN) att

(VN) Värdesatser ger uttryck för något, som varken är sant eller falskt, och saknar därför själva sanningsvärde.

I de meta-etiska avsnitten i *Om rätt och moral* försöker Hedenius sedan uttolka denna tes (VN), genom att t.ex. förklara vilka typer av satser och vilka förekomster av satser, som det är fråga om. Vidare förklaras vad det är som kan vara sant eller falskt och vad vi kan antaga om det, som värdesatser ger uttryck för. Jag sammanfattar inte här denna diskussion hos Hedenius.

Det nya med *Om rätt och moral* ligger också i det sätt på vilket hans tankar presenteras. Hedenius språk är enkelt och medryckande. Det är en levande och flytande prosa, "oakademisk", om man så vill, och det är alldeles uppenbart att han önskar att hans framställning ska vara lätt att förstå, också för den som inte är fackfilosof. Han är uppenbart mån om läsaren. I många avseenden är hans språkliga framställning den raka motsatsen till det sätt att skriva, som hans båda lärare Adolf Phalén och Axel Hägerström representerade. C.D. Broad, som på 50-talet översatte några av Hägerströms arbeten till engelska, har karakteriserat hans språk som "lim som gjorts tjockare med sågspån" ("glue thickened with sawdust"). Broad skulle säkert sagt detsamma om han försökt översätta Phalén. Hedenius lediga stil är en slags antites till detta. Det betyder inte att han ger avkall på precision.

Någon riktig argumentation för den värdenihilistiska teorin ger inte Hedenius. Några språkliga observationer ska dock göra ståndpunkten trovärdig och trolig. Vi inser genom vår vardagserfarenhet av språket att satser som "Mätte han skjutas!", "Ack, om någon sköt honom" och "Skjut honom den som kan!", inte uttrycker några påståenden om något, menar han. De säger inget som kan vara sant eller falskt. Men satser som "Det vore bra om han skjutes", "Om man kan, så bör man skjuta honom" och "Den som skjuter honom gör rätt" tycks uttrycka något som har en motsvarighet hos de först nämnda satserna. Därför är det rimligt att tro att inte heller dessa moraliska satser uttrycker påståenden, trots den språkform de har.

Exemplen är Hedenius egna. Möjligen tänkte han på Hitler som personen som bör skjutas. Boken är tillkommen 1941. Men själva tankegången är helt i överensstämmelse med ett argument som flitigt användes av

Hägerström från omkring 1917 och framåt, och som går ut på att moraliska satsen och värdesatser i vissa sammanhang skulle kunna utbytas mot eller ha samma funktion som önskesatser, utropssatser eller befallningar. Men om t.ex. en befallning inte är sann eller falsk, så kan inte heller en sats som ”Du bör tala sanning” eller ”Det är plikt att tala sanning” uttrycka något sant eller falskt, enligt denna tankegång.³

Nu menar Hedenius inte att detta resonemang utgör ett ”bevis” för värdenihilismen. Han säger i stället att det skulle bli en ”vidlyftig historia” att redovisa skälen för att acceptera den värdenihilistiska teorin. Men han ger oss en skiss hur man kan gå tillväga. Det är, menar han, en fråga om att överblicka alternativen och ur dessa eliminera teorier med brister.

Den bevisning, som överhuvudtaget är möjlig, måste tillgå så, att man börjar med att inventera de olika möjligheter som finns att tolka de moraliska och rättsliga satsernas innebörd, och slutar med att välja den möjlighet, som erbjuder de största fördelarna ur vetenskaplig synpunkt; eliminerar de flesta problemen och förklarar de flesta hithörande fakta. (1941, s. 22)

Någon sådan jämförande undersökning vill Hedenius dock inte ge sig in på. I artikeln ”Values and Duties” från 1949 ger han igen en liten skiss av det här slaget, där han också åberopar de argument, som G. E. Moore använder för att utmönstra naturalistiska och subjektivistiska analyser (1949, s. 114f).

Hedenius övriga resonemang kring värdenihilismen utgörs av försök att korrigera vanliga missuppfattningar, t.ex. den att värdenihilismen skulle utgöra en slags värdering eller att värdenihilismen skulle förbjuda förekomsten av värderingar i vetenskapliga sammanhang eller i vetenskapliga texter. Värdenihilismen förbjuder inte något sådant. Däremot blir det en konsekvens av den värdenihilistiska analysen – i den mån vetenskapande bara består i att finna sanningar och avskaffa falskheter – att det inte är någon vetenskaplig uppgift att fastslå vad som är värdefullt eller hur vi bör leva. Hedenius tycks här helt ense med den traditionella Uppsalafilosofiska uppfattningen att moralfilosofin inte kan vara en lära i moral, utan bara om moral. ”En [...] konsekvens är, att den gren av den praktiska filosofien, som kallas etisk kasuistik, helt enkelt måste avskrivast som en skenvetenskap”, skriver Hedenius (1941, s. 18).

³Argumentet finns hos Hägerström, t.ex. i föreläsningsserien ”Analys av fråge-, utrops- och önskesatser”, 1922 och i ”Om pliktmedvetandet”, 1934 (i *Socialfilosofiska uppsatser*). Jag har diskuterat och kritiserat argumentet i min avhandling *Axel Hägerströms moralfilosofi*, i ”The Substitution-Argument” (i *ThD 60*) samt i *Värdering och faktum. Studier i Hans Larssons moralfilosofi*.

6. VÄRDERINGAR OCH LOGIK

Enligt Hedenius 1941 ligger värderingar och värdesatser utanför det område som logik kan tillämpas på. ”Antingen är tankesammanhanget rent teoretiskt, eller också föreligger överhuvudtaget icke något logiskt sammanhang mellan tankarna”, säger han (1941, s. 50). Logiska relationer gäller endast mellan storheter som kan vara sanna eller falska (1941, s. 107). Men värderingar och värdesatser saknar sanningsvärde. Vidare: Att en slutledning är giltig innebär ”att om de första satserna, premisserna, är sanna, så är slutsatsen också sann. Slutsatsen är alltså nödvändigt sann, om premisserna icke är falska. [...] Det ligger, med andra ord, i slutledningens natur, att satsen, som premiss eller slutsats i en slutledning måste uttrycka antaganden eller påståenden” (1941, s. 106). Men därmed får vi ett problem. Vi menar oss ju även på det moraliska området göra slutledningar, s.k. praktiska slutledningar. Från att ”Jag bör hålla alla löften” och ”X är ett visst löfte”, antar vi att det följer att ”Jag bör hålla X”. Vi uppfattar detsamma vid t.ex. vissa imperativer. Men det måste då vara fråga om något annat än en slutledning, menar Hedenius. ”Vilken lösning av problemet man än väljer, måste lösningen alltid bestå i en förklaring av *illusionen*, att det kan finnas ett logiskt samband mellan imperativsatsen [och, förstås, också mellan värdesatser, min anm.]” (1941, s. 107).

Hedenius förklaring till denna illusion är utomordentligt intressant och långt ifrån ointuitiv. Tvärtom är den vid första anblicken trovärdig. Även om han senare kom att överge denna förklaring – och också tanken att det rör sig om en illusion – vill jag kort återge hans tankegång. Enligt Hedenius måste vi skilja mellan två slag av värdesatser eller rättssatser: *äkta* och *oäkta* satsen. De oäkta satserna är ett uttryck för en slags medvetande om att en äkta sats föreligger. En oäkta sats åtföljer därför ofta en äkta sats. Ibland kan de faktiskt ha samma språkliga form. Satsen ”Man bör hålla löften” är som svar på en normativ fråga om hur jag bör handla en äkta sats, men som svar på frågan, om vad vanlig moral antar om löften, en oäkta sats. Den oäkta satsen är alltid deskriptiv, teoretisk och därmed sann eller falsk. Den äkta är i många sammanhang varken sann eller falsk. Jag tror att Hedenius här menar sig ha upptäckt ett mer generellt förhållande. ”Den omedelbara upplevelsen av en känsla föreligger [...] åtminstone i regel tillsammans med det potentiella medvetandet, att man har känslan. [...] Utan vidare glider då den omedelbara upplevelsen över i en tanke av teoretisk valör: ’att jag upplever detta’” (1941, s. 112). Imperativet ”giv akt!” hör ihop med ett medvetande ”att det är kommenderat giv akt”. Ja, den senare satsen kan också fungera som ett imperativ om den utsägs på ett visst sätt, menar han. Är man medveten om att man är befalld att göra något, kan man på denna grund ”också

känna sig befalld att göra saken i fråga” (1941, s. 113). Dvs. uppfattandet av en äkta sats leder eller kan leda till ett medvetande som kan uttryckas i en oäkta sats. Men sambandet är inte logiskt, utan psykologiskt, säger Hedenius (1941, s. 110). Men också uppfattandet av en oäkta sats kan omvänt leda till ett medvetande som svarar mot en äkta sats.

Med distinktionen ”äkta” – ”oäkta” satser och teorin om ett psykologiskt samband mellan våra uppfattningar av sådana satser som utgångspunkt, vill Hedenius nu förklara illusionen av slutledning. Han presenterar sitt resonemang så här:

Som första premiss i en typiskt elementär praktisk slutledning hade vi: gör allt vad du lovat! Att fatta detta imperativ är detsamma som att omedelbart uppfatta befallningen att hålla varje löfte. Men en person i det läget *vet* också, att han är befalld att göra allt vad han har lovat. Fattar han nu ytterligare det sakförhållandet, att han har lovat en viss sak, så kan han dra den logiskt fullt korrekta slutsatsen, att han också är befalld att göra denna sak. Slutligen kan han, på den grund, också *känna* sig befalld att göra saken ifråga, dvs. omedelbart fatta imperativet: ”gör detta!”. Tankeserien: allt vad jag har lovat, är jag befalld att göra; detta har jag lovat; alltså: detta är jag befalld att göra – som är en verklig, icke en praktisk slutledning – är mer eller mindre verklig för var och en som fattar tankeserien: ”gör allt vad du har lovat; detta har du lovat; alltså: gör detta!” – som är en skenbar, blott praktisk slutledning. (1941, s. 113)

Jag illustrerar Hedenius tankegång i ett schema, där det som står till vänster representerar den praktiska slutledningen med normativa, äkta, praktiska komponenter, medan det som står till höger innehåller de deskriptiva, oäkta, teoretiska motsvarigheterna. ”Faktasatsen”, som är en teoretisk sats, är gemensam och densamma i de båda fallen.

	<i>Praktisk slutledning</i> (Illusion)	<i>Teoretisk slutledning</i> (Verklig slutledning)
Premisser	(1) Äkta generell moralisk sats (3) ”Faktasats”	(2) Oäkta generell moralisk sats (3) ”Faktasats”
Slutsatser	(5) Äkta partikulär moralisk sats	(4) Oäkta partikulär moralisk sats

Det Hedenius hävdar är alltså, att den praktiska slutledningen, (1)–(3)–(5), får illusionen av verklig slutledning, genom att det finns en parallellföreteelse, nämligen (2)–(3)–(4), som är en verklig slutledning

med teoretiska komponenter. Genom att uppfattandet av (1) genom en psykologisk mekanism ofta framkallar ett medvetande som motsvarar (2), och (4) på samma sätt framkallar ett medvetande motsvarande (5), kommer vi inte i medvetandet att klart skilja mellan de två följderna, vi kanske inte ens är klara på att de oäkta komponenterna också föreligger. Därför tror vi också att den praktiska slutledningen är en verklig slutledning, som kan ha logisk giltighet. Den logiska hållbarhet vi erfar inför (2)–(3)–(4) smittar så att säga av sig på (1)–(3)–(5).

Det samband som föreligger vid den praktiska slutledningen är enligt Hedenius kausalt. ”Den allmänna värderingen av politisk frihet *orsakar* tillsammans med det aktuella påståendet att en konkret sak befordrar politisk frihet, en värdering av saken i fråga” (1941, s. 142, min kurs.).

Vad gäller de grundläggande allmänna värderingar som vi åberopar, lämnar Hedenius inte några kriterier hur vi ska välja. Värderingar och moraliska satser antas ju inte ha någon annan giltighet än att det är just dessa vi ”råkar” välja. De följer inte logiskt av några antaganden om verkligheten. Bestämmande blir i stället ”utbildade värdegemenskaper” som vi kommer att tillhöra. Vanans makt och en slags ”inövning” bidrar också till vad vi faktiskt kommer att välja och hävda (1941, s. 142). Det förefaller som om Hedenius inte vill understryka skillnader mellan sådana utbildade värdegemenskaper på annat sätt än att hänvisa till att olika föreställningar om faktiska förhållanden kan råda. Men föreställningar om faktiska förhållanden kan ofta korrigeras och sakligt diskuteras. Därmed kan också moraliska problem i någon mening lösas, och olikheter i frågor om rätt och orätt jämnas ut.

7. ATT ANALYSERA SATSER

I *Om rätt och moral* gör Hedenius inte något riktigt försök att analysera de moraliska satserna. Han säger endast att ”Fraser av dessa och likvärdiga slag kan uttrycka känslor och begär, önskningar, intressen, och allehanda inställningar samt även krav och påtryckningar. Men de påstår icke något om något och de kan därför varken vara sanna eller falska” (1941, s. 53). I senare arbeten utvecklar han denna ståndpunkt till en analys av innehållet. I installationsföreläsningen från 1948 upprepar han tanken att värdeutsagor är ”likställda med interjektioner, befallningar eller allmänna känslouttryck”, men tillägger ”Ur logisk synpunkt är de att betrakta som icke-kompletterbara satsfragment” (1972, s. 30). Någon förklaring hur detta ska förstås ges inte här, men den i stort samtidiga artikeln ”Values and Duties” från 1949 (baserad på ett konferensbidrag från 1947) kommer här till hjälp.

Som exempel tar Hedenius den estetiska värdesatsen ”Torups slott

är vackert" (1949, s. 109f). Denna är, säger han "analog med utropet (analogous to the exclamation) "Torups slott!". Med att värdesatsen är "analog" med utropsfrasen, menar Hedenius att utropet eller utropsfrasen utgör en analys av värdesatsen. Värdesatsen ska därför uppfattas som en kombination av en deskriptiv fras och ett expressivt uttryck, "är vackert". Men detta senare har ingen symbolisk mening, det står t.ex. inte för någon egenskap hos slottet, utan är ett känslouttryck. I utropet betecknas det med "!". Värdesatsens mening ligger helt i den deskriptiva frasen, säger han. Jag antar att det är detta Hedenius avsåg i installationsföreläsningen, när han talade om "icke-kompletterbara satsfragment". Sådana är inte påståenden om något och följaktligen varken sanna eller falska. Analysans "!" eller satsens "är vackert" lägger alltså ingenting till meningen. De är i stället, säger Hedenius, signaler för t.ex. en känsla eller en inställning hos den som uttalar satsen.

Hedenius upprepar resonemanget med satsen "Håll dina löften!". Denna sats är "ekvivalent med beskrivningen (equivalent to the description) 'Ditt hållande av dina löften' plus någonting mer som jag vill uttrycka med två utropstecken, för att tydliggöra den väsentliga skillnaden i emotiv karaktär (emotional tone) mellan detta exempel och fallet med skönheten hos Torups slott" (1949, s. 112). Igen betonar han att detta "!" eller "!!" inte är symboler, bara signaler, som visar – men förstås inte påstår något om – den talandes känslor eller inställning (1949, s. 113).

Det kan vara av intresse att påpeka att när Hedenius, nu utifrån sin analys, drar slutsatsen att värdesatserna, som alltså ska uppfattas som ett slags satsfragment, som inte kan vara sanna eller falska, igen tar upp frågan om värderingars logik och möjligheten av praktiska slutledningar, så hänvisar han endast till sin utredning i *Om rätt och moral*. Det är tydligt att han här fortfarande omfattar tanken att värderingar inte kan stå i logiska relationer till något, att praktiska slutledningar är illusioner och inte några slutledningar alls och att den tidigare givna förklaringen till illusionen av slutledning gäller (1949, s. 114n).

Analysen i "Values and Duties" utvecklar Hedenius vidare i "Befallningsatser, normer och värdeutsagor", som kom i sin första tryckta version 1955. Vid Nordiska Sommaruniversitetet året innan hade man diskuterat Richard Hares analys av satser, som innebär att man i satsen utskiljer ett frastiskt och ett neustiskt element. Det frastiska elementet är ett deskriptivt element, medan det neustiska har med att "nicka bifall" att göra. Satsen "Du kommer att stänga dörren" analyserar Hare i komponenterna "Ditt stängande av dörren strax" (det frastiska) och "Ja" (det neustiska). Imperativet "Stäng dörren" har samma frastiska element, men har som neustiskt ett "Var så god". Skillnaden ligger alltså i det här fallet i det neustiska elementet.

Hares analys hade publicerats i hans *The Language of Morals*, 1952 (kap. 2). Den har, som vi ser uppenbara likheter med Hedenius analys i "Values and Duties". Hedenius är dock kritisk, främst till Hares uppfattning av det neustiska elementet. Enligt Hare är det en del av meningen i satsen. De två exemplen som Hare utgick från har ju samma frastiska komponent, men olika neustisk, vilket ska förklara olikheten i mening. Hedenius tanke var tidigare att hans "!" inte var en del av meningen hos satsen, utan något som fungerade som en kompletterande signal. Den tanken för han nu fram igen. Han menar att Hares neustiska element inte kan vara något annat än den signal, som han själv talar om. Skillnaden mellan påståendesatser och värdesatser ligger därför, menar han, både i den deskriptiva komponenten och i den signal, som normalt fogas till detta. Innehållet i en påståendesats kan t.ex. inte vara ett satsfragment (som vid värdesatsen). Då skulle vi ju inte kunna tala om sanning och falskhet. Men det kan vi alltid göra vad gäller en påståendesats, menar Hedenius, oavsett om vi bara tänker på satsen som uttryckande en möjlighet eller om vi verkligen vill hävda den, dvs. oavsett vilken signal vi förbinder med den.

Värdesatsen kan inte heller, som Ayer antog, uppfattas som en påståendesats framförd i ett visst tonläge (1972, s. 61f), menar Hedenius. Skulle "Det var orätt av dig att stjäla de där pengarna" uppfattas som påståendet "Du stal de där pengarna", uttalat i en speciell ton, borde värdesatsen vara sann eller falsk, även om den samtidigt fungerar som ett känslouttryck. Ayer skulle alltså få en helt annan slutsats än den han vill ha.

Hedenius vill därför hålla fast vid sin analys av värdesatser (och även andra satser) i två komponenter, där den ena bär den semantiska meningen och den andra är en slags signal, som inte hör till meningen. Hedenius för nu in benämningen "publikationsfaktorer" för denna senare komponent. De framställs inte bara som uttryck för den talandes känslolinställning, utan de implicerar också att vissa skäl att acceptera satsen föreligger. Han säger:

Publikationsfaktorerna är ett slags signaler som ger något vid handen, nämligen förekomsten av vissa skäl för mottagaren att acceptera den sats som dessa faktorer omger och sålunda publicerar. (1972, s. 47)

Men vad det innebär att acceptera en viss sats är naturligtvis också något som varierar mellan olika satser och slag av satser. Att acceptera en påståendesats är att vara beredd att tro på det som hävdas, att hålla det för sant. Men att acceptera en befallning är något annat, snarast att uppfatta att det som befalls är något som jag känner att jag vill göra, att jag får en slags viljeimpuls. Motsvarande gäller för andra typer av satser. Vad

som kan vara skäl att acceptera satserna och de sätt på vilket vi kan ge vid handen att sådana skäl finns, varierar förstås också för olika slag av satser. Reflektioner av detta slag leder Hedenius över från analysen av värdesatserna och befällningssatserna till ett mer generellt förhållnings-sätt till språkliga satsers funktion.

Man kan nog säga att Hedenius från artikeln ”Befällningssatser, normer och värdeutsagor”, 1954, och framåt utvecklar sin teori till en mer allmän språkfilosofi med inriktning på språkets pragmatiska aspekt – vad som uttrycks med olika satser, vad som framkallas, under vilka villkor detta framkallas, osv. Hans eget begrepp ”publikationsfaktor” spelar i alla dessa resonemang en avgörande roll. I uppsatser som ”Normer och performativer”, 1977, och ”Moraliska och rättsliga normer”, 1982, söker Hedenius karakterisera och klassificera typer av satser genom att hänvisa till skillnader i funktion i relation till avsändare, mottagare, adressat (som inte behöver vara mottagare), objekt, publikationsfaktorer, vad det innebär att acceptera satsen, osv. Att redovisa dessa resonemang skulle dock här föra för långt.

8. MORALFILOSOFINS UPPGIFT

I *Om rätt och moral* skrev Hedenius under på Hägerströms tes att moralfilosofin inte kan vara en lära i moral, utan bara om moral. Det är ingen vetenskaplig uppgift att uttala värderingar och kausuistik rymms inte inom en vetenskaplig filosofi. Installationsföreläsningen 1948 tycks hävda samma ståndpunkt. Filosofin varken kan eller ska lösa livsproblem, säger han.

Utän att alltså själv ge direkta bidrag till människans moraliska och rättsliga aktivitet eller till det religiösa och estetiska livet studerar den praktiska filosofien dessa fundamentala beståndsdelar av den mänskliga kulturen. (1972, s. 27)

Uppgiften är i stället meta-etisk. Han talar om den teori, som har sitt ursprung hos Hägerström och menar att ”I genomförandet och prövandet av denna teori på hela detta område [olika typer av värderingar och värdesatser] ser jag en av den praktiska filosofiens mest aktuella forskningsuppgifter” (1972, s. 30).

I artikeln ”Values and Duties” från 1949, baserad på en diskussion från 1947, framträder hans inställning till vad som är moralfilosofi och vad som inte är det mycket tydligt. Hedenius gör sitt inlägg i denna diskussion efter en fransk professor Le Senne, som tydligen inför församlingen explicit hävdat vissa värderingar. Hedenius inleder med en konfronterande kommentar:

Hans [Le Sennes] föreläsning är inte filosofi i den strikta meningen av ordet (strict sense of the word), utan en slags aktivitet av konativt eller emotivt slag. [...] Mitt skäl för att säga att en stor del av det professor Le Senne har sagt inte är filosofi, är att varje sats som i strikt mening är filosofisk, måste vara antingen sann eller falsk. Jag menar att en stor del av vad han har sagt är *varken sant eller falskt*, och det är mitt skäl för att säga att dessa delar av hans föreläsning inte är filosofi. (1949, s. 109)

Vi känner direkt igen Hägerströms tankegång från hans installationsföreläsning 1911, att vetenskapen "har att framställa vad som är sant" och eftersom det är en "omening att betrakta en föreställning om ett böra som sann", så kan ingen vetenskap, inte heller moralfilosofin, ha till uppgift "att framställa, huru vi böra handla".⁴

9. BYTE AV STÅNDPUNKT. VÄRDERINGAR OCH LOGIK

Som vi minns hävdade Hedenius 1941 att den praktiska slutledningen inte var någon riktig slutledning. Den gav endast illusionen av att vara det. Det rör sig helt enkelt inte om logiska relationer mellan komponenterna. Så var tanken i *Om rätt och moral* och denna tanke upprepades igen t.ex. i "Values and Duties" från 1949. Men någon gång under 50-talet ändrar Hedenius uppfattning i denna fråga. 1941 menade han att inte ens ett subsumerande under en moralisk regel är en logisk relation. Vi kan inte säga att "Detta löfte bör hållas" följer av att "Alla löften bör hållas". Men i *Fyra dygder*, 1955, intar han en annan ståndpunkt. "Naturligtvis kan man även välja en norm, emedan den följer av normer, som man redan antagit" (1955, s. 22, min kurs.). Också den praktiska slutledningen tycks nu vara en verklig slutledning. "En dylik rent intellektuell tillämpning fastställer bara, att ett värdeomdöme faktiskt följer av någon viss norm jämte förhandenvaron av vissa omständigheter, som faller under normen" (1955, s. 25). Dessa formuleringar, som klart strider mot vad han tidigare med emfas hävdade, flyter dock in i hans framställning utan att alls betonas eller kommenteras och undgår därför lätt att uppmärksammas.

Först i artikeln "Axiological Nihilism", 1961, ursprungligen ett inlägg i en diskussion från sommaruniversitetet 1959, uttrycker han sig explicit i denna fråga. Efter att först ha summerat sin ståndpunkt i några teser som vi känner igen – att etiska satser varken är sanna eller falska, att etiska predikat saknar referens och i stället är tecken, som visar emotionell attityd och ger vid handen att det finns skäl för mottagaren att reagera på samma sätt – så tillägger Hedenius utan någon vidare argumentation att "Värdenihilismen (Axiological nihilism) förnekar inte möjligheten att

⁴A. Hägerström, *Socialfilosofiska uppsatser*, s. 63.

logisk följd kan föreligga mellan etiska satser (does not deny the possibility that logical consequence may exist between ethical sentences), fastän den antar att ingen etisk sats kan vara sann eller falsk” (1961a, s. 278). Såvitt jag kunnat finna i hans texter, är det först här som denna nya position tydligt förs fram. Men han ger, som sagt, inga argument för varför logiska relationer nu kan antas föreligga, eller varför han i denna fråga bytt ståndpunkt. Märkligt nog tar inte heller någon av de andra deltagande filosoferna upp frågan i den avslutande diskussionen.

I ”Om argumentation i moraliska frågor”, som ingår i *Liv och nytta*, 1961, får vi dock några upplysningar. Från att ha uppfattat logisk följd som en relation endast mellan teoretiska satser, där en slutsats nödvändigt är sann, om premissen eller premisserna är sanna, tycks Hedenius nu uppfatta logisk följd som något rent formellt. Uppfyller satserna och relationen dem emellan vissa formella villkor, ett visst mönster, så föreligger en logisk följd mellan dem. Jag återger något av hans resonemang i denna artikel.

Hedenius fastslår först att den finns en ”objektivt giltig argumentation i etiska frågor”. Att hävda motsatsen vore, säger han, att komma ”i konflikt med faktiska förhållanden, som vem som helst kan övertyga sig om” (1961b, s. 100). Han fortsätter så: ”Vanlig logik är tillämplig på värderingar. Att följa dessa logiska regler är inte allom givet, men reglerna finns.” Efter att ha givit ett exempel på en slutledning med en viss struktur, vars premisser och slutsats alla är värderingar, säger han: ”Att det finns logiskt tvingande slutledningar, som följer denna modell, är höjt över varje tvivel, och de ger en glimt av den slagkraft som elementär logik har i det etiska tänkandet” (1961b, s. 101). Att den logiska hållbarheten endast har med resonemangets struktur att göra framgår av följande yttrande: ”Det är en enkel sak att finna formeln för den slutledningsmodell, i kraft av vilken detta resonemang utgör en bindande argumentation i en etisk fråga” (s. 102). Resonemanget blir alltså bindande *i kraft av* slutledningsmodellen. Att etiska satser kan ingå i sådana modeller tvivlar Hedenius inte längre på. Problemen med den praktiska slutledningen bortfaller därmed. ”Vanlig logik är tillämplig”, säger han nu. Den praktiska slutledningen är en verklig slutledning och ingen illusion, och dess hållbarhet beror av vilken struktur, vilken ”slutledningsmodell”, som den uppvisar. Genom att hålla fram brister i logik, kan man därför vederlägga vissa normativt etiska resonemang.

Det är rimligt att tro att Hedenius ståndpunktsändring är betingad av hans kännedom om den samtida livaktiga diskussionen inom det då alldeles nyetablerade fältet deontisk logik. Vi kan anta att Hedenius vid denna tid också skulle godta en befallningsatsernas logik, något som han explicit avvisade i *Om rätt och moral*.

Att en viss etisk argumentation är ”objektivt giltig” innebär, enligt Hedenius, inte bara att vissa logiska krav uppfylls. Vi måste också kunna försvara de normativa antaganden som vi använder som premisser. Hedenius menar att ett slags rationellt försvar är möjligt. De kan dock inte logiskt följa endast av påståenden om verkligheten. Hedenius omfattar sålunda det som brukar kallas Humes lag. Vi måste anta grundläggande värderingar och normer som ett slags postulat, menar han. ”Men att för den skull inga objektivitetskriterier skulle gälla för dessa etiska premisser, vore ett alldeles förhastat antagande” (1961b, s. 103). Hedenius menar att de krav han vill ställa motsvarar de krav på enkelhet, räckvidd och prövbarhet, som vi ställer på vetenskapliga hypoteser. Det är uppenbart att kraven också baseras på vad Hedenius menar att moraliska övertygelser är.

Hedenius har tidigare i *Fyra dygder* ställt kravet att en norm eller övertygelse för att vara moralisk, måste ha en ”ideell dominans” (1955, s. 42).⁵ Det gäller också, säger han, att ”vi med moralisk norm just *menar* en norm, som är universell och som inte har någon högre norm över sig” (1955, s. 43). Även om han inte upprepar dessa krav i det sammanhang i *Liv och nytta*, som vi nu diskuterar, så kan vi förutsätta att de normer det gäller, ska uppfylla kraven. De återkommer också hos Hedenius i andra texter fram till hans allra sista arbeten. En moralisk norm ska alltså vara dominerande, universell och i icke-härledd, inte ha någon ”högre norm över sig”. Jag återkommer till dessa krav när jag diskuterar Hedenius normativa etik.

I artikeln 1961 ställer Hedenius explicit två krav. Det första motsvarar det som Richard Hare benämner (1) kravet på *universaliserbarhet*. Enligt Hedenius innebär kravet att man dels åberopar en allmän regel, dels att man ”åtar sig att i framtiden tillämpa [den] på likartade fall” (1961b, s. 103). Härigenom skiljer vi ut det moraliska ställningstagandet från ett som är subjektivt eller godtyckligt. Det moraliska ställningstagandet förutsätter generalitet och det kräver konsekvens. Vi hävdar något inte bara om detta fall utan om alla liknande fall, och vi förbinder oss att bedöma lika fall lika. Det andra kravet är ett (2) krav på *accepterbarhet*. Han säger: ”Till den etiska argumentationens spelregler hör också på ett nödvändigt sätt anspråket, att de etiska premisserna är acceptabla för alla människor som överhuvudtaget känner till vad det är fråga om och det lönar sig att resonera med” (1961b, s. 104). Formuleringen lämnar öppet för tolkningar rörande vilka personer som utesluts och vilka som bör rådfrågas, vilket kan skapa en oklarhet. En tydlig och rimlig komponent i kravet är dock att man måste förstå och vara bekant med det som man ska ta ställning till.

⁵Också Hägerström använder sig av begreppet ”ideell dominans”. Han gör det bl.a. i ”Om pliktmedvetandet”, 1934.

En moralisk värdering är inte något knutet till en person, något privat. Vi måste dela den med andra för att den alls ska vara moralisk, menar Hedenius. Mitt ställningstagande måste innebära att jag också ser till andras intressen. Att andra kan acceptera och dela min värdering är då ett tecken på en hållbarhet eller giltighet hos värderingen. Kan de inte det, är värderingen privat och inte av moralisk art. Men detta test innebär förstås inte att en värdering skulle förklaras sann eller falsk. Accepterbarheten är något annat.

Accepterbarheten innebär att en värdegemenskap måste föreligga. Man ska hålla upp sin värdering ”till betraktande inför sig själv och andra personer, som hör till samma värdegemenskap”, säger Hedenius. Detta antyder att det skulle kunna finnas flera olika värdegemenskaper, och att vad som är en accepterad värdering i en värdegemenskap, är det inte i en annan. Värderingens accepterbarhet skulle i så fall relateras till en värdegemenskap, V. Den ”objektiva giltigheten” som Hedenius talar om, är då också relaterad till V. Men i artikeln understryker Hedenius i stället att det existerar en värdegemenskap med en mycket stor räckvidd. Kanske antar han att den omfattar alla människor, eller ”alla som överhuvud känner till vad det är fråga om”. Han säger:

De etiska premisserna kan inte bevisas med de metoder som gäller inom vetenskapen. Men vår allmänna värdegemenskap har blivit så stor och så fast, att denna olägenhet (om det nu skulle vara någon sådan) ganska sällan spelar någon större roll. Våra allmännaste normer, de som har karaktären av ”postulat”, förutsätter vi mestadels stillatigande, och vad man tvistar om i etiska meningsskiljaktigheter är ofta faktiska förhållanden. (1961b, s. 105f)

Det som skiljer, tycks han säga, är våra föreställningar om faktiska förhållanden. Kunde vi enas om dessa, skulle vi också värdera på samma sätt. I så fall behöver vi inte tala om accepterbarhet relative ett V, utan om accepterbarhet och objektiv giltighet utan restriktion. Det måste vara så vi ska uppfatta resonemanget. Själva ordvalet när Hedenius talar om ”objektivitet” och ”objektivitetskriterier” för värderingar, innebär också rimligen något annat än att i slutändan endast deskriptivt konstatera att personer i en viss V, men kanske inte i en annan, är beredda att universalisera och acceptera vissa värderingar. Någon normativ relativism kan inte heller intolkas i detta. Hedenius avvisade en sådan ståndpunkt. En explicit argumentation redovisas dock först i uppsatsen ”Relativism i etiken”, 1982.

Om vi kan anta att en viss grundläggande värdegemenskap finns, blir frågor om faktiska förhållanden avgörande för värderingar av enskilda företeelser. Vissa ideologier, nazism och kommunism, bygger mer eller mindre medvetet sina värderingar i konkreta frågor, t.ex. om raser, klasser, sociala förhållanden, osv., på antaganden om verkligheten som

är falska, menar Hedenius. Vi gör därför enklast upp med sådana värderingar och sådana ideologier genom att uppvisa felaktigheterna i deras antaganden om verkligheten.

Med de förklaringar som presenterats ovan, kan vi nu sammanfatta Hedenius antaganden om objektiv giltighet på följande sätt:

En etisk argumentation är *objektivt giltig* (i V) om och endast om (I) Slutsatsen följer logiskt ur premissernas satsform, och (II) Värdepremisserna är (1) universaliserbara och (2) accepterbara (i V), och (III) Premisser, som antar något om verkligheten, är sanna.

Formuleringen är ett instrument som visar på flera angreppspunkter, när vi vill kritisera en etisk argumentation: Är logiken bindande? Är värderingarna universaliserbara och accepterbara? Är påståendena om verkligheten sanna? Svarar vi ”nej” på någon av dessa frågor, faller argumentet.

I ”Normer och performativer”, 1977, för Hedenius in begreppet ”giltighetsvärde” för normer och värderingar, som en motsvarighet till sanningsvärde för påståenden om verkligheten. Genom giltighetsvärdet inordnas värderingar i det fält, där logik är tillämpbar. För storheter, som har giltighetsvärde, här utsagor, gäller nämligen, menar Hedenius, att om ”en utsaga, U, kombineras med negationen av U, $\neg U$, så har den på detta sätt bildade sammansatta utsagan $U \& \neg U$, alltid negativt giltighetsvärde” (1977, s. 81). Dvs. motsägelselagen har en motsvarighet också utanför området av sanna och falska storheter. Hur giltighetsvärdet ska beskrivas för normer och värderingar, säger Hedenius ingenting om. Det ska dock vara något annat än sanning och falskhet. Det har ”en annan innebörd”, säger han (1977, s. 81). Men, om vi återknyter till det Hedenius hävdade i resonemanget om ”objektiv giltighet” ovan, så är det rimligt att hävda att han menar att värderingar med positivt giltighetsvärde är sådana som uppfyller villkoren (1) och (2).

Men finns det objektivt giltiga argumentationer och finns det värdepremisser som uppfyller (1) och (2) i (II) ovan? Såvitt jag förstår skulle Hedenius svara ”ja” här. Det går att finna sådana värdepremisser, men vi måste vara mycket försiktiga med att peka ut dem, och deras generalitet måste begränsas på olika sätt. I *Om människovärde*, 1982, säger han:

Deras [normernas] giltighetsvärden är konstanta. Men bortsett kanske från några få, till exempel att det alltid är orätt att svårt plåga någon bara för sitt nöjes skull, borde inte våra normer lanseras som giltiga utan kvalifikationer och förbehåll. Även ifråga om normerna, och kanske i högre grad i fråga om dem, är det klokt att undvika alltför stora pretentioner, när man säger att ett beteende alltid är orätt. Tillägget ”såvitt jag nu kan se” är här, liksom ifråga om sanningarna, vanligen motiverat. (1982, s. 42n)

De normer vi finner på detta sätt, utgör då grundstommen i en användbar moral.

Men om vad Hedenius säger om en sådan och om vilket innehåll den kan tänkas ha, återkommer jag till när jag diskuterar hans normativa etik.

10. BYTE AV STÅNDPUNKT. MORALFILOSOFINS UPPGIFT

I *Om rätt och moral*, 1941, och i installationsföreläsningen 1948 bekänner sig Hedenius till en uppfattning som i stort sammanfaller med Hägerströms: Moralfilosofin ska vara en lära om moral, inte i moral, och det är ingen vetenskaplig uppgift att värdera. Filosofen får visst tillägga värderingar till sin framställning, men gör då det som något *utöver* den filosofiska uppgiften. Vi kommer ihåg hans skarpa formuleringar från diskussionen med Le Senne, där delar av dennes föreläsning förklaras inte vara filosofi i strikt mening. (Jfr citatet ovan.)

Hedenius blir till den andra upplagan av Alf Ahlbergs filosoflexikon 1951 ombedd att bidra med en självkaraktistik. När han kort kommenterar sin syn på den praktiska filosofins uppgifter hänvisar han helt enkelt till sin installationsföreläsning några år tidigare. Vad gäller hans egna insatser i moralfilosofi tar han upp sitt arbete *Om rätt och moral* samt en uppsats om viljans frihet. Men han säger överhuvud ingenting om normativa etiska teorier eller egna argumentationer i etiska frågor. Såvitt jag förstår är detta en konsekvent hållning. Han har fram till denna tid dels i stort avstått från mer utarbetade normativa diskussioner, dels följer han rimligen sin egen tanke att sådant inte är filosofi, och ska då inte heller ha plats i en filosofisk självkaraktistik.

Till den tredje upplagan 1963 fogar Hedenius däremot ett längre avsnitt om sina insatser och uppfattningar på det normativa området. Om moralfilosofins uppgift säger han nu: "H [dvs. Hedenius] har av sin värdeteoretiska ståndpunkt ingalunda dragit den slutsatsen att den filosofiska forskningen vore förbjuden att rekommendera vissa etiska värderingar". Naturligtvis skulle denna formulering kunna tolkas, som att han inte förbjuder förekomsten av värderingar i en filosofisk text, men att dessa inte hör till den vetenskapliga delen av framställningen. Det skulle i så fall stämma överens med uppfattningen i de tidigare arbetena. Men formuleringen innehåller dock frasen "att den *filosofiska forskningen* vore förbjuden att rekommendera" (min kurs.). Onekligen ser det ut som om Hedenius nu skulle säga att till den filosofiska forskningens uppgifter åtminstone *kan* höra att värdera. Det tycks inte vara något vi gör utöver forskningen utan i forskningen. Det är ju *den filosofiska forskningen*, som får rekommendera, enligt formuleringen. Om denna tolkning är korrekt, så är hans formulering i

Ahlbergs lexikon från 1963 den första explicita formuleringen av en ny syn på moralfilosofins uppgift. Hans ståndpunktsändring kan nog förbindas med hans nya uppfattning att vanlig logik är tillämplig på värderingar och att vi också kan tala om en ”objektiv giltighet” i etiska argumentationer. Det är det svårt att se vad som utifrån dessa förutsättningar skulle hindra moralfilosofin från att med anspråk på vetenskaplighet syna olika etiska teorier och argumentationer. Rimligen blir den ena ståndpunktsändringen därför en konsekvens av den andra.

Att Hedenius verkligen bytt uppfattning vad gäller moralfilosofins uppgift får vi klart uttalat för oss i förordet till *Om människans moraliska villkor*, 1972. Här säger han: ”Dessutom har jag senare [dvs. senare än vid tiden för installationsföreläsningen] fått helt klart för mig, att vi resolut bör överge Hägerströms med fleras idé, att moralfilosofien bara får vara en lära om moral och inte kan vara en lära i moral” (1972, s. 8).

Man kan naturligtvis också säga att hans nya ståndpunkt direkt visar sig genom de artiklar han skriver från mitten av 50-talet och framåt. De är i mycket stor utsträckning argumentationer i normativa frågor, främst sådana som rör grundläggande normer. Det är uppenbart att han i dessa anser sig bedriva filosofi och, åtminstone i många fall, också ha vetenskapliga anspråk med sin framställning.

Att Hedenius intar en ny ståndpunkt i frågan om moralfilosofins uppgift är helt klart, och något som han själv deklarerar 1972, även om vi alltså har skäl att tro att ändringen skett långt tidigare. Tyvärr ger han ingenstans någon förklaring till eller argumentation för sin förändrade syn. Jag förbinder dock, som framgått, denna ändring med bl.a. ändringen i uppfattningen av värderingars förhållande till logik. Det är rimligt att dessa på något sätt hör ihop. Men det hade varit intressant och värdefullt att få Hedenius egen förklaring till hur han förbinder sina antaganden om moralfilosofi, vetenskaplighet, värderingars natur och logiska relationer. Tanken att moralfilosofin både kan och ska värdera kan försvaras på andra sätt, även om vi håller fast vid att värderingar är varken sanna eller falska. Moralfilosofin är kanske något annat än vetenskap? Vetenskapsbegreppet ska kanske uppfattas mycket vidare än vad vi hittills gjort? Nu tror jag inte att Hedenius alls väljer några av dessa möjliga argumentationsvägar, men en redovisning av hans egen tankegång hade på denna punkt varit värdefull.

11. UTVECKLING

Låt oss avslutningsvis skissera en utveckling av Hedenius ståndpunkter inom meta-etiken från de tidiga arbetena fram till det sista 1982. Vad gäller *analysen av värdesatser*, så är *Om rätt och moral*, 1941, i mycket en

framställning av Hägerströms teori, visserligen med några revideringar. Värdesatser är uttryck för känslor, önskningsar, osv. Någon annan analys görs inte. Det är först i slutet av 40-talet som Hedenius presenterar ett eget konkret förslag, där värdesatsen antas innehålla två komponenter, en deskriptiv del (ett satsfragment) och en signal, betecknad ”!”, för en känsla eller en inställning hos den som uttalar satsen. Denna signal kallas senare ”publikationsfaktor” och blir ett nyckelbegrepp i hans fortsatta resonemang om olika satsers funktioner. I arbetena från 50-talet och framåt utvecklar Hedenius en mer generell teori om språkets funktioner, där olika slag av satser (påståendesatser, värdesatser, normer, befallningssatser, performativer, m.fl.) jämförs och karakteriseras.

En tes som varit oförändrad från de tidigaste arbetena och framåt är *tesen att värdesatser (värderingar) varken är sanna eller falska*. Den finns redan 1936 och han håller fast vid den också i sista boken. Det som ändras är i stället argumentationen för tesen. I *Om rätt och moral* lånar han Hägerströms språkliga argument, där satser antas kunna bytas mot varandra. Han använder dock inte Hägerströms tidigare argument baserade på psykologiska antaganden eller antaganden hämtade från Hägerströms teoretiska filosofi. Hedenius menar i stället att en striktare argumentation kan genomföras genom att vi jämför olika värdeteorier och genom kritik utmönstrar olika alternativ. Tesen att värderingar saknar sanningsvärde skulle då visa sig överlägsen, menar han. 1949 skisserar han detta argument genom att utgå från G. E. Moores kritik av subjektivism och naturalism. Från slutet av 40-talet och framåt kan vi anta att Hedenius nu baserar sin argumentation för tesen på den analys, som han presenterat för värderingar. Bl.a. i artikeln ”Befallningssatser, normer och värdeutsagor”, 1955, finns en sådan argumentation.

I frågan om *hur värderingar förhåller sig till logik*, har Hedenius hållit två direkt motsatta uppfattningar. I de tidiga arbetena fram till någon gång i mitten av 50-talet hävdar Hedenius att värderingar genom att vara varken sanna eller falska ligger utanför logikens område. Att vi uppfattar oss sluta från t.ex. en generell värdering till en partikulär är något, som måste förklaras på annat sätt. Det är här fråga om en illusion. Hans intressanta teori om praktiska slutledningar som presenteras i *Om rätt och moral* är ett försök att förklara illusionen. Men någon gång kring mitten av 50-talet byter Hedenius ståndpunkt och börjar själv skriva att en värdering ”följer” av en annan. Att värderingar kan stå i logiska relationer till annat (andra värderingar, påståendesatser) säger han explicit 1961. Vanlig logik gäller även för värdesatser. Ändringen tycks hänga ihop med en ändrad uppfattning om vad logisk konsekvens är för något.

En annan frågeställning, där en uppfattning bytts mot den motsatta, gäller *moralfilosofins uppgift*. De tidiga arbetena förkunnar tydligt Häger-

ströms tanke att moralfilosofin inte är en lära i moral utan endast en lära om moral. Mycket tydligt framgår en sådan ståndpunkt t.ex. i "Values and Duties", 1949. När han byter ståndpunkt är svårt att fastslå. Men med boken *Fyra dygder*, 1955, inleder Hedenius ett författarskap med stark inriktning på normativa teorier och normativa frågor. Att han här menar sig bedriva en vetenskaplig moralfilosofi är troligt. Alltså borde ståndpunktsändringen ha skett redan här. Först i självkaraktistiken i Ahlbergs lexikon 1963 finns en formulering, som direkt pekar på en ändring. Och i förordet till *Om människans moraliska villkor*, 1972, säger han explicit att han ändrat ståndpunkt. "Dessutom har jag senare fått helt klart för mig, att vi resolut bör överge Hägerströms med fleras idé, att moralfilosofien bara får vara en lära om moral och inte kan vara en lära i moral". Som jag framhållit ovan, så ger Hedenius inga argument för detta, vilket verkligen varit önskvärt. Jag menar dock att det är rimligt att knyta denna ändring till hans ändrade uppfattning om värderingars förhållande till logik och till den "objektiva giltighet", som han antar kan föreligga vid moraliska argumentationer.

12. INFLUENSER OCH LIKHETER

Ingemar Hedenius startade som en Uppsalafilosof, enligt honom själv mest påverkad av Phaléns metod, men i moralfilosofin den som framför andra för Hägerströms värdenihilism vidare. Han var dock inte okritisk till Hägerströms teorier och redan tidigt modifierar han dennes lära på flera punkter. Han tar också avstånd från delar av hans teoretiska filosofi och han kritiserar, under påverkan från främst G. E. Moore, Uppsalafilosofernas analysmetod och deras uppfattning om vad mening är. Hedenius blir dock under en lång tid den främste förespråkaren för det moralfilosofiska arvet från Uppsalaskolan.

Mot slutet av 40-talet presenterar Hedenius en egen analys av värdesatser. Om vi ska leta efter möjliga inspirationskällor till denna analys, så är Charles Stevensons uppsatser 1937–42 och hans stora arbete *Ethics and Language*, 1944, tänkbara. Det är känt att Hedenius hyste stor respekt för Stevensons resonemang, som också innebär analyser, där satserna tudelas i en deskriptiv och en imperativ, känslouttryckande del. *Ethics and Language* var under Hedenius professorstid också ett stående inslag i litteraturen för två betyg i ämnet. Att Hedenius dock var kritisk till Stevensons analyser framgår av ett avsnitt med olika invändningar mot den analysen i artikeln "Befallningssatser, normer och värdeutsagor".

Richard Hare, som föreslår en analys som i ännu högre grad liknar Hedenius första förslag, kan emellertid inte vara en inspirationskälla i detta fall, eftersom hans arbeten ligger något senare i tiden. Det första av dessa,

The Language of Morals, 1952, är dock utgångspunkten för diskussionen i "Befallningssatser". Även om Hedenius i den texten är kritisk till Hares analys, så kan vi nog anta att Hares resonemang bidragit till att utveckla Hedenius egna. Hares uppfattning om moraliska värderingar som dominerande över andra och som universaliserbara har en motsvarighet i Hedenius texter. Hare är också en stark förespråkare för att det föreligger logiska samband på värdeområdet och att en etisk argumentation kan föras med (viss) rationalitet, något som Hedenius också så småningom kom att hävda. En tilltro till att det existerar en utbredd värdegemenskap, när vi kommer till de mer grundläggande värderingarna, delar de också. Nu menar jag inte alls att Hedenius skulle ha hämtat dessa antaganden från Hare. Vi måste antaga att de är hans egna, och de växer också naturligt fram i hans texter. Men det är av intresse att notera parallellerna i ståndpunkter mellan de båda moralfilosoferna. Hare besökte också Uppsala året efter att *Freedom and Reason* utkommit.

En annan inspirationskälla har förstås varit David Humes moralfilosofi. Hedenius har i olika sammanhang uttryckt sin beundran för Hume. Han skrev, som sagt, tidigt en längre text, "Studies in Hume's Ethics", 1937. Att i detta sammanhang hålla fram konkreta punkter i texter, där denna påverkan visar sig, avstår jag dock ifrån. Både Humes skrivsätt och innehållet i hans filosofi, t.ex. den emotivistiska ansatsen, är förstås av betydelse, men på ett mer allmänt plan.

LITTERATUR

- Hare, R. 1952. *The Language of Morals*. London: Oxford U.P.
- Hare, R. 1963. *Freedom and Reason*. London: Oxford U.P.
- Hedenius, I. 1936. *Sensationalism and Theology in Berkeley's Philosophy*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hedenius, I. 1937. "Studies in Hume's Ethics". I *Adolf Phalén In Memoriam*, Uppsala, Almqvist & Wiksell.
- Hedenius, I. 1941. *Om rätt och moral*. Stockholm: Wahlström & Widstrand (1963).
- Hedenius, I. 1949. "Values and Duties", *Theoria XV*.
- Hedenius, I. 1951, 1963. "Hedenius, Ingemar". I A. Ahlberg, *Filosofiskt lexikon*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hedenius, I. 1955. *Fyra dygder*. Stockholm: Bonniers.
- Hedenius, I. 1961a. "Axiological Nihilism", *Inquiry*. Vol 4.
- Hedenius, I. 1961b. *Liv och nytta*. Stockholm: Bonniers.
- Hedenius, I. 1972. *Om människans moraliska villkor*. Stockholm: Författarförbundet.
- Hedenius, I. 1977. *Filosofien i ett föränderligt samhälle*. Stockholm, Bonniers.
- Hedenius, I. 1982. *Om människovärde*. Stockholm: Bonniers.

- Henschen-Dahlquist, A-M. 1993. *En Ingemar Hedenius bibliografi*. Stockholm: Thales.
- Hägerström, A. 1922. "Analys av fråge-, utrops- och önskesatser". Föreläsningsskrift.
- Hägerström, A. 1939. *Socialfilosofiska uppsatser*. Stockholm: Bonniers.
- Petersson, B. 1973. *Axel Hägerströms värdeteori*. Filosofiska Studier utgivna av Filosofiska Föreningen och Filosofiska Institutionen vid Uppsala Universitet, nr 17, Uppsala.
- Petersson, B. 1980. "The Substitution-Argument". I *ThD 60. Philosophical essays dedicated to Thorild Dahlquist on his sixtieth birthday*. Philosophical Studies published by the Philosophical Society and the Department of Philosophy, Uppsala University, no 32, Uppsala.
- Petersson, B. 2004. *Värdering och faktum. Studier i Hans Larssons moralfilosofi*. Studier i tillämpad etik, 9. Centrum för tillämpad etik, Linköpings universitet, Linköping.
- Stevenson, C. 1944. *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press.